2. Hraniční řeka

Každé správné město by mělo mít svou řeku. Čím větší a vodnatější, tím lepší. Řeka pro něj znamená mnohé: komunikaci, energii, pitnou vodu, krásu, poezii, ale i hrozbu. Některá města svou řeku zdůrazňují přídavkem „nad řekou" nebo „na řece" za svým jménem – třeba Ústí nad Labem, Frankfurt nad Mohanem nebo Laa an der Thaya. Znojmo sice žádný takový přívlastek nemá, ale nachází se rovněž nad řekou. Ve Znojmě je jedno místo, kde je docela zřejmé, že leží nad řekou Dyjí.

Aby se na to pozoruhodné místo návštěvník dostal, musí projít bývalou pivovarskou branou do areálu znojemského hradu. Projde kolem nově zřízené Enotéky přes základy bývalé Loupežnické věže (vyznačené na dlažbě), kolem expozice někdejšího pivovaru, rotundy Panny Marie a svaté Kateřiny až na okraj malého náměstí, k nízké kamenné zídce.

Odtud se naskýtá pohled do údolí, na řeku a podhradí, který nutí lidi spontánně vyhrknout: „Fantastické!"

Na západě se nachází hráz vodní nádrže Znojmo. Už od roku 1966 tady zadržuje pitnou vodu pro potřeby města a výrobu energie. Když vranovská přehrada upouští přebytek vody, lze vidět vodopád přes betonové přepady v levé části hráze. Její těleso je z většiny sypané, ale jistě spolehlivě zpevněné až do podloží a břehů. Znojemská přehrada je vybavena elektrárnou, která má výkon až 1 350 kW. Vzhledem k velikosti Znojma to není mnoho, ale jde o elektřinu levnou a ekologickou. Chodil jsem právě do posledního ročníku jedenáctiletky, když nás třídní učitel Vladimír Brunclík zavedl

Pohled z dyjské stráně na znojemskou přehradu (foto: F. Střecha)

Zimní pohled z hradní vyhlídky (foto: F. Střecha)

na staveniště, kde probíhala výstavba této přehrady. Vedoucí inženýr nám předvedl čerpadla, která tlačila cementové mléko do dna i bočních svahů. Mimoděk poznamenal: „Vedení města nechápu, Znojmo teď přišlo o krásnou plovárnu. Z těch peněz na přehradu se přece mohlo postavit ještě menší hezké koupaliště zrovna pod hrází. Asi by v něm byla studená

voda, ale velice čistá. Pan starosta nejspíš neumí plavat...“ Současná vodní nádrž je zásobárnou pitné vody a koupání je v ní zakázáno. Děti z Hradiště si však stejně našly skrytou zátočinu, kam není z hráze vidět.

Skutečně, až do konce padesátých let 20. století byla na místě dnešní přehrady příjemná říční plovárna na obou březích řeky. Tenkrát tu stál docela vysoký jez. Nad ním byla klidná hladina s dostatečnou hloubkou pro plavání i skoky do vody a už tehdy tu fungovala malá vodní elektrárna s jednou turbínou. Pohyb od turbíny na generátor přenášelo velké kolo osazené dubovými zuby. Toto historické soustrojí je teď k vidění v Technickém muzeu v Brně.

Historická plovárna ve Znojmě

Řeka Dyje, která teď teče možná 150 metrů pod hradem, s sebou nese neviditelnou paměť celého dosavadního toku. Má dva prameny, vlastně pramínky – severní na Moravě a jižní v Rakousku v oblasti Waldviertel – a nese také dvě jména: v Rakousku jí říkají Thaya a v Česku Dyje. Ze dvou pramenů vytékají Rakouská a Moravská Dyje, které se spojují pod hradem Rakousem (Raabs) a řeka poté tvoří hranici mezi státy pod hradem Hardegg a pak ještě kousek na dolním toku u Hrabětic. Do Znojma přináší vzpomínky na louky, jezy, mlýny a dvě přehrady.

Můžeme si představit symfonickou báseň o řece Dyji, která by mohla vypadat následovně. První větu, *Allegro*, hrají dva fagoty v tanečním rytmu, druhá věta *Maestoso* dává příležitost lesním rohům na hradních věžích, ve třetí větě *Adagio* se uplatňují smyčce znějící v lužních lesích... V každém případě je docela zajímavé sledovat výškový spád řeky i prostými čísly. Od pramenů až k soutoku s řekou Moravou je to celkově 525 metrů.

	Výškové úrovně řeky Dyje (m n. m.)
pramen Rakouské Dyje	657,5
pramen Moravské Dyje	673
soutok Raabs a. d. Thaya	410
vodní nádrž Vranov	349
vodní nádrž Znojmo	228
Sedlešovice	207
soutok s Moravou	148

Když si návštěvník prohlíží znojemskou přehradu a říční břehy za ní, napadá ho, jak se tato působivá přírodní scéna vytvořila. Geologicky je to jasné. Podstatou těch vysokých strmých břehů je podyjská žula nebo možná žulorula. Ostatně kousek za hrází na pravé stráni je šikmý pás žulových balvanů zřetelně patrný.

Znojmem prochází geologické rozhraní mezi Českým masivem a karpatskou soustavou. Město z většiny stojí na velkém žulovém masivu, jehož stáří geologové odhadují na více než 550 milionů let. Jde o prekambický masiv vytvořený ještě před prvohorami, dříve než vznikl Český masiv. Žula se nejprve dostala do vyšších vrstev zemské kůry jako horká magmatická tavenina. Tam bez přístupu vzduchu zvolna tuhla a krystalizovala. V dalších milionech let se vlivem povětrnostní eroze dostávaly žulové skály na povrch. Zde pak byly vystaveny větrům, dešťům, a hlavně mrazům a slunečnímu žáru, jak se střídaly doby ledové a meziledové. Tak se utvořila i slavná skála Obří hlava, jež dala jméno hotelu s restaurací, který stával na místě nynější znojemské přehrady. A geologické procesy pokračovaly.

Hlubinné vyvřeliny se působením vysokých teplot, tlaků a pohybů přeměnily v celém Podyjí na vrstevnaté horniny, které se oproti žule snáze jednosměrně rozpadají a obsahují i dodatečné minerály. V písku na vranovské pláži je tak možné najít malé granáty.

Znojmo na geologickém rozhraní

Současně s erozí kopců se tvořil celý reliéf zdejší krajiny – kopce a vrcholky Českomoravské vrchoviny na severu a různě vysoké pahorky na jihu v rakouském Waldviertelu. Z výšin voda stékala do nižších poloh geologického zlomu, kde už si vybírala a vyznačovala průběh toků, zdrojů budoucí řeky Dyje. Časem řeka nabírala na síle a postupně prohlubovala své koryto až na tvrdou skálu. I potom sledovala dříve vytvořené linie, až vznikl dnešní složitý systém meandrů v tvrdé podyjské žule a rule. Připomeňme si, že slovo meandr je odvozeno od řeckého jména řeky Maiandros v Malé Asii, která při svém toku vytváří složité, více či méně uzavřené zákruty. Jako meandr se pak označuje takový říční zákrut, který opisuje úhel nejméně 180 stupňů. Na Dyji nad Znojmem (a částečně i pod ním) lze meandry pozorovat shora i od řeky v dlouhém úseku. Řeka nad městem obtáčí nejdříve ostroh Šobes s vyhlášenou viniční tratí, hrad Hardegg na

rakouské straně, Nový Hrádek u nás, a dokonce celé rakouské městečko Drosendorf.

Za hrází přehrady, proti proudu, je z vyhlídkové plošiny na znojemském hradě vidět ještě kousek hladiny přehradního jezera, pak se ale řeka schová za stráň Kraví hory. Právě tady začíná dyjský kaňon, který v podobě mnoha ohybů a meandrů pokračuje za vranovskou přehradu a pak dále do Rakouska. Když se ale podíváme z hradní vyhlídky doleva, po proudu za železniční viadukt, uvidíme docela jiný charakter řeky. Tady už se Dyje rozlévá do šířky a vytváří větší nebo menší ostrůvky i slepá ramena. Jako by řeka při svém toku kolem Znojma procházela několika geologickými dobami. Od třetihorního ukládání mořských i sladkovodních písků a jílů v průběhu alpinského vrásnění až po čtvrtohorní sedimenty říčních štěrků a štěrkopísků. Říční údolí je názornou učebnicí geologie. Je dobře, že v Jihomoravském muzeu ve Znojmě působí odborníci, kteří geologickou minulost této oblasti znají a dovedou vysvětlit.

Ještě nám zbývá zamyšlení nad názvem řeky. Jméno Dyje je prastaré, podle všeho ještě předkeltské. Možná je odvozeno z indoevropského kořene *dheu*, což znamená tekoucí nebo proudící. Někdy v období kolem počátku letopočtu Keltové z Moravy odešli a vystřídaly je germánské kmeny, hlavně Langobardi. Ti si jméno řeky upravili na *Dujas*. V polovině 7. století nahrazovaly Germány na jižní Moravě slovanské kmeny a ty řeku přejmenovaly na *Dyja*, což bylo nejspíš i jméno říční bohyně. Německé pojmenování *Thaya* je podle všeho od tohoto slovanského označení odvozené. V nejstarší české latinské kronice, kterou na počátku 12. století sepsal kanovník Kosmas, nese Dyje latinský název *Thya*.

Podél řeky se postupně střídaly různé kmeny, které mluvily odlišnými jazyky. Její jméno se však ve své zvukové podobě v zásadě zachovávalo. Můžeme si představit, že střídání kmenů nebylo zcela mírumilovné. Velká část mužských bojovníků při tom zahynula, ale ženy nájezdníci ušetřili a ponechali si je jako manželky nebo služky. Tak se jména řek, hor a míst nejen v Evropě zachovávala po ženské linii.